

АЛЕАТОРНІСТЬ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ДОГОВОРІВ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)

МАТВЕЄВ Петро Сергійович - доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

УДК 346.54

Исследование посвящено особенностям хозяйственно-правового регулирования инновационных соглашений и их алеаторного характера в условиях инновационного развития Украины.

Ключові слова: інтелектуальний потенціал, інноваційна політика, промислова власність, суб'єкт господарювання, фінансові угоди, інноваційні договори, господарський ризик, алеаторність.

Події останніх часів в Україні, на жаль, дають усі підстави констатувати, що шлях до цивілізованого суспільства внаслідок перебудови України як правової, демократичної, соціальної держави пов'язаний не лише з впровадженням ринкових, економічних і соціальних перетворень, а й необхідністю захищати обраний нашим суспільством шлях від зовнішньої агресії з боку Росії і підпорядкованим їй деструктивним елементом всередині країни. Втім надскладна ситуація в якій ми знаходимось, не виключає, а навпаки, акцентує увагу до одного з головних чинників, що лежить в основі досягнення економічного успіху – дослідження правової природи ризикових (алеаторних) відносин у сфері господарювання в контексті супроводження інвестиційних договорів, як однієї з головних ознак інноваційної діяльності.

Наявність чи відсутність запобігання господарського ризику є невід'ємною складовою кінцевого успіху суб'єкта господарювання, що покликаний нівелювати або зменшити ймовірні збитки, а їх специфічні форми, потребують своєрідних умов правового регулю-

вання. Від так, запобігання ризику є однією з найважливіших у процесі формування інноваційної моделі розвитку економіки України.

Наразі визначаючи відсутність у законодавстві України як дієвих способів захисту, так і конкретних механізмів реалізації прав суб'єктів господарсько-правових відносин у сфері інноваційної діяльності, щодо запобігання або зменшення ризиків, створюють певні проблеми і для суб'єктів господарювання і для країни в цілому, гальмуючи прогресивні зміни. На підставі зазначеного, а також досліджуючи розвиток ризикових відносин у сфері інноваційної діяльності (становлення, шляхи розвитку), вбачається за доцільне впровадження у чинне законодавство норм і положень, що створювали б більш сприятливі умови для розвитку підприємництва і цілісного уявлення про ризик, як об'єктивний з точки зору існування, елемент інноваційних відносин та дійовим правовим прийомом впливу на його можливі наслідки, враховуючи складну економіко-політичну ситуацію в Україні.

Визначаючи об'єктом дослідження сукупність наукових поглядів, ідей і понять правового захисту суб'єктів господарювання від негативних економічно-правових наслідків з приводу недосконалої системи правових норм, що регулюють інноваційні відносини, маємо констатувати, що ступінь достовірності дослідження має також включати врахування морально-психологічних особливостей людини, як природної істоти, за даних обставин.

Втім, повертаючись до «правового» русла, слід зазначити, що увага правовому забезпеченню алеаторних (ризикових) договорів в українському законодавстві досліджувалася такими вченими, як: Майданик Р.А., Тімуш І.С., Карпунь І.Н., Іщенко С. В., Петрук О.М., Перегуда В.В., Подреза С.М., Кузнєцова Т.В., Партын Г.О., Шереметьєва О.Ю., Слободян О.А. та інші, однак низка питань, пов'язаних із вищевказаною проблемою, потребує більшої уваги.

Досліджуючи теоретико-правові аспекти виникнення несприятливих ситуацій для суб'єктів господарських відносин при здійсненні інноваційних відносин, базовими є поняття інноваційності та її «природної» алеаторності, де:

- інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

- інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [1], поряд з цим стаття 4 Закону України “Про наукові парки” визначає однією з функцій наукового парку залучення і використання у своїй діяльності ризикового (венчурного) капіталу, підтримка наукоємного виробництва [15];

- інноваційний ризик – втрати, пов'язані з конкурентними умовами науково-технічної та інноваційної діяльності людини та підприємств [4].

Тож реалізація інновацій завжди пов'язана з ризиком – можливістю виникнення у процесі реалізації проекту несприятливих ситуацій та їх наслідків, та поряд із значною кількістю публікацій, проблема невизначеності і ризику ще не достатньо досліджена в Україні [2; с. 203].

У теорії і практиці господарювання поняття «ризик» є складним багатofакторним явищем, природа якого знаходиться у взаємозв'язку з такими поняттями, як «невизначеність», «імовірність», «умови невизначеності», «умови ризику» тощо. В економічному – «ризик»- означає втрати (збитки), імовір-

ність яких пов'язана з наявністю невизначеності (нестачі або недостовірності інформації), а також зиск і прибуток, отримати які можливо лише завдяки діям, пов'язаним із ризиком. Достовірнішу і повнішу сутність економічного розвитку підприємства розкривають за допомогою інноваційної функції ризику, яка діє як стимулятор пошуку нетрадиційних рішень проблем підприємцями. Більшість підприємств, компаній досягає успіху, стає конкурентоспроможними завдяки ризикованій інноваційній діяльності, яка приводить до більш ефективного виробництва, від якого виграють і підприємці, і споживачі, і суспільство загалом [2; с. 203]. Ризиковим (алеаторним) зобов'язанням особливої уваги приділено у фундаментальній праці «Аномалії в цивільному праві» за редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН Р.А. Майданика [14], де системно аналізуються поняття «ризик», «ризикові зобов'язання», питання еволюції ризикових зобов'язань за законодавством України та зарубіжних країн. З іншого боку, враховуючи новизну і недослідженість інститутів спільного інвестування, вчені продовжують обходити своєю увагою ризикову природу спільного інвестування [13; с. 153; 17].

Варто зазначити, що під господарськими ризиками діяльності підприємства ми розуміємо вірогідність виникнення непередбачених фінансових або майнових втрат в умовах невизначеності. Ризики, супроводжуючі господарську діяльність, створюють портфель ризиків підприємства, який визначається загальним поняттям – «Господарські ризики», які, в свою чергу, є об'єктивним явищем у діяльності будь-якого підприємства. Тому ідентифікація ризиків, оцінка ступеня вірогідності ризиків, визначення можливих фінансових або майнових втрат і встановлення гранично допустимого рівня ризику, стає важливим елементом у системі дослідження господарських операцій [3].

Усе вищезазначене свідчить про те, що ефективно (раціональне) функціонування інноваційної моделі економічного розвитку в умовах ризику та невизначеності повинно ґрунтуватися на науково-обґрунтованому відповідному інституційному забезпеченні, виваженій державній політиці, що в підсумку

дає змогу без втрат і прорахунків досягти поставлених цілей інноваційного спрямування [5; с. 206].

Досліджуючи правову природу ризиків, доцільно виділити:

- ризики, які можуть бути застраховані задля відшкодування втрат – прямі майнові і непрямі збитки [17];

- ризики, що підлягають обов'язковому страхуванню (від нещасних випадків на виробництві, від захворювань, від пошкодження майна, від викрадання транспортних засобів) [2; с. 204];

- ризики специфічні, що здійснюється в умовах фундаментальної невизначеності (помилкового вибору інноваційного проекту як одного з видів ризиків інноваційної діяльності або необґрунтованого визначення пріоритетів економічної та ринкової стратегії [16].

- ризики інноваційні – «підвищені», що підлягають управлінню [2; с.205].

Управління ризиками – це процес, за допомогою якого суб'єкт господарських відносин у сфері інвестиційної діяльності виявляє (ідентифікує) ризики, проводить оцінку їх величини, здійснює їх моніторинг і контролює свої ризикові позиції, а також враховує взаємозв'язки між різними категоріями (видами) ризиків. Мета управління ризиками – сприяти підвищенню вартості власного капіталу (основних фондів), одночасно забезпечуючи досягнення цілей багатьох зацікавлених сторін, а саме: клієнтів та контрагентів, керівників, працівників, спостережньої ради акціонерів (власників), органів господарського нагляду, рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів, інших сторін.

У науковій літературі існує чотири методи управління ризиками:

- скасування – полягає у відмові від здійснення ризикового заходу. Але для підприємництва скасування ризику, звичайно, скасовує і прибуток;

- запобігання втратам і контроль передбачає певний набір превентивних і подальших дій, які обумовлені необхідністю запобігти негативним наслідкам, уберегтися від випадковостей, контролювати їх розмір, якщо втрати вже мають місце або неминучі;

- страхування полягає у тому, що

суб'єкт господарської діяльності готовий відмовитися від частки свого доходу на користь страхової компанії, лише б уникнути ризику, тобто він готовий сплатити за зниження ризику до нуля. Великі підприємства, звичайно, вдаються до самострахування, тобто до процесу, при якому організація, що часто піддається однотипному ризику, наперед відкладає засоби, з яких у результаті покривається збиток. Тим самим прагнуть уникнути дорогої операції зі страховою фірмою;

- поглинання полягає у визнанні допустимого збитку і відмови від його страхування. До поглинання вдаються тоді, коли сума передбачуваного збитку мала та нею можна нехтувати [3].

Найбільш поширеним інструментом управління ризиками в діяльності підприємств є страхування. Страхування ризиків як захід зниження ризику не зменшує розміру можливих збитків чи можливості їх настання. Розмір ризику лишається незмінним, але відшкодування збитків, які можуть мати місце при настанні несприятливої ситуації, перекладається на «покупця» ризику – страхову компанію. При цьому розмір ризику, який несе підприємство, зменшується на передану страховій компанії частину ризику.

Ризикова функція страхування є головною, тому що страховий ризик безпосередньо пов'язаний з основним призначенням страхування – відшкодування матеріального збитку потерпілим. З огляду на це, страхування можна розглядати як ефективний спосіб зниження фінансових ризиків підприємства [7; с. 218].

Проте у контексті інноваційної діяльності, ризики мають розглядатись на основі аналізу чинників його виникнення:

- є наслідком взаємовідносин між суб'єктами – так званий «людський фактор» [4];
- є наслідком власного ризику – реальні надходження грошових коштів будуть відрізнятися від запланованих;

- є наслідком корпоративного або внутрішнього стану даного суб'єкта господарювання; – є наслідком ринкового ризику – зміна ринкової вартості акцій підприємства [4].
- є наслідком фінансового ризику – відносини підприємства з фінансовими інститутами [15]: кредитний ризик – небезпека несплати

підприємством основного боргу і відсотків по ньому; процентний ризик – небезпека втрат, пов'язана із зростанням вартості кредиту; ризик упущеної вигоди – вірогідність непрямого збитку або неотримання розрахункового прибутку через нездійснення будь-якого заходу або зупинки господарської діяльності); інвестиційний ризик – це вірогідність того, що вилучення фінансових ресурсів з поточного обороту може принесе збитки або зменшити прибуток, ніж очікувалося. Податковий ризик – упереджене відношення до об'єкту підприємницької діяльності [3]; Валютний ризик – це імовірність фінансових втрат у результаті зміни курсу валюти, яка може відбутися в період між укладанням контракту і фактичним здійсненням розрахунків по ньому [6; с.131]. Спираючись на наукові дослідження валютних ризиків та валютних відносин, поняття валютного ризику як правової категорії [10], визначають головним стан курсу валют у їх паперово-грошовій формі, за яким сторони валютних правовідносин домовилися здійснювати платежі, виконувати взаєморозрахунки або інші дії з використанням валюти. [12; с. 113; 18].

Таким чином, можна дійти висновку про те, що основною ланкою правового механізму управління валютними ризиками є міждержавна і державна регламентація та правове регулювання відносин з використанням іноземних валют в межах національної економіки для відвернення можливих ризикових ситуацій та мінімізації негативних наслідків у разі їх настання [11; с. 70; 18].

Інноваційно-активні підприємства використовують комбіновану форму венчурного інвестування, за яким частина коштів вноситься до акціонерного капіталу, а інша – надається у вигляді інноваційного кредиту, що дозволяє для кредитних установ підвищувати шанс великих доходів від реалізації перспективних інноваційних проектів [4]. Про важливість принципу розподілу ризиків свідчить його закріплення в європейському законодавстві. Зокрема, ст. 1 (2) Директиви Ради 85/611/ЄЕС «Про узгодження законів, підзаконних та адміністративних положень, що стосуються інститутів спільного (колективного) інвестування в цінні папери, що підлягають обігу (ICF)» [13; С. 157].

Переходячи до фінальної частини нашого дослідження, а саме до комплексної оцінки алеаторності, як об'єктивної реальності інвестиційних договорів, слід звернутись до загальноприйнятих визначених понять, на яких воно базується, а саме:

– аналіз ризиків, як процес систематизованого оброблення наявної інформації щодо ризиків з метою прийняття управлінського рішення, і має кількісну або якісною оцінку;

– допустимий ризик, як визначення ризику, на який суб'єкт погоджується йти для досягнення мети і визначається у внутрішніх положеннях та планах; хеджування як процес пом'якшення ризику [18], компенсації збитків від об'єкта хеджування за рахунок прибутку від інструменту хеджування, які виникають за одних і тих самих умов чи подій. [9];

– юридичний ризик як потенційний ризик, який виникає через порушення або недотримання вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики, двозначного тлумачення встановлених законів або правил.

Аналіз вищезазначеного дозволяє зробити наступні висновки:

1) складна економіко-політична ситуація в Україні вимагає концентрації зусиль суб'єктів господарювання і консолідації суспільства для інноваційного шляху розвитку економіки як єдиного можливого, що забезпечить можливість інтеграції України в економічний простір Євросоюзу;

2) інноваційна діяльність за своєю правовою природою є алеаторною і має забезпечуватись комплексним управлінням ризиками, що повинна передбачати: розробку внутрішніх нормативних документів, відображаючи місію, цілі, завдання та стратегію роботи щодо управління ризиками, концепції управління ризиками, політики щодо управління окремими категоріями ризиків та бізнес-плани їх впровадження, регламентні документи колегіальних органів, функціональних та територіальних підрозділів, посадові інструкції, ліміти та повноваження [8; с. 195];

3) у свою чергу, комплекс дій з нівелювання ризиків має забезпечити досягнення таких цілей: ризики мають бути зрозумілими та усвідомлюватися суб'єктом; ризики мають бути в межах толерантності; відповідати стра-

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене особливостям господарсько-правового регулювання інноваційних договорів і їх алеаторного характеру в умовах інноваційного розвитку України.

SUMMARY

Research is devoted to the features of legal regulation of innovative agreements, its aleatory character in terms of innovative development of Ukraine.

тегічним завданням суб'єкта господарювання; рішення з прийняття ризику мають бути конкретними і чіткими; [9] очікувана дохідність має компенсувати прийнятий ризик; розподіл капіталу має відповідати розмірам ризиків; стимули для досягнення результатів узгоджуватися з рівнем толерантності до ризику.[18]

Література

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – N 36. – ст.266
2. Карпунь І.Н. Ризики в інноваційній діяльності підприємств // Науковий вісник НАТУ України. – 2009. – Вип. 19.12. – С. 202-207.
3. Іщенко С. В. Господарські ризики діяльності підприємств // Наукові праці південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет». – 2012. – № 143
4. Петрук О.М., Перегуда В.В. Поняття та класифікація ризиків венчурного інвестування // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону Збірник наукових праць. – 2009. – № 11
5. Подреза С.М. Механізм управління ризиками на підприємстві-суб'єкті зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/pspe/2010_4/Podreza_410.htm
6. Кузнєцова Т.В. Роль і регулювання фінансових ризиків у виробничо-господарській діяльності підприємства // Серія «Економіка». – 2010. – Випуск 4(52). С. 129-134
7. Партын Г.О., Бурба О.А. Фінансові ризики підприємства та методи їх нейтралізації // Науковий вісник НАТУ України. – 2010. – Вип. 20.9. – С. 215-220
8. Просович О.П., Процак К.В. Управління ризиками комерційного банку // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 684. – С. 194-200
9. Постанова Правління НБУ від 02.08.2004 р. № 361 «Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04/conv>
10. Шереметьєва О.Ю. Правове регулювання та правове управління валютними ризиками: поняття і основні критерії розмежування // «Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)». – 2011. – № 3-4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/misb/2011_3-4/Sheremetyeva.pdf
11. Шереметьєва О.Ю. Поняття і сутність правового механізму управління валютними ризиками // Право України. – 2004. – № 4. – С. 70-73.
12. Шереметьєва О.Ю. Поняття валютного ризику як правова категорія // Право України. – 2003. – № 9. – С. 111-114.
13. Слободян О.А. Ризик у діяльності інститутів спільного інвестування // «Вісник Вищої ради юстиції». – 2011. – № 3 (7). – С. 150-159
14. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України // Навчально-практичний посібник. – К.: «Юстініан», 2007. – 912 с.
15. Закон України «Про наукові парки» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2009, N 51, ст.757
16. Степанов А.Ю. Проблемы финансирования инновационных проектов: риски инвестора и ограничения регуляторов рынка // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://omskmark.moy.su/publ/economics/finances/2010_stepanov_a_ju_problemy_finansirovaniya/15-1-0-82
17. Тімуш І.С. Ризикові договори в цивільному праві // Монографія. – К.: Алерта, 2008. – 223 с.
18. Матвеев П.С. Договори валютного діалігу в цивільному праві України // Монографія. – К.: Алерта, 2010. – 226 с.